

Η ερώτηση ως μέσο οικοδόμησης ταυτοτήτων στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή

Βασιλική Καρκαντζού
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
vkarkantz@phil.uoa.gr

Abstract

In this work, we will look at the types and forms of questions used by the main characters in Sophocles' Antigone in order to highlight how different questions contribute to building different identities between characters, providing interesting information on individual identities. Thus, we emphasize questions primarily aimed at gathering information, and, on the other hand, rhetorical questions, namely questions that may perform some function, such as expressing reproach, objection, challenge, provocation, refusal etc. The way in which individual identities are constructed contributes both to the characters' overall attitude towards the dominant ideological views expressed in the work and to the emergence of different identities that move along a continuum, with emphasis to the person at the one end to the state at the other.

Keywords: questions, identities, characters in drama, self, others

1 Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο οικοδομούν τις ταυτότητές τους οι θεατρικοί χαρακτήρες του έργου «Αντιγόνη», με βάση τις ερωτήσεις που πραγματοποιούν. Στηριζόμενοι στην άποψη ότι οι ταυτότητες διαμορφώνονται μέσω του λόγου ανάλογα με τις περιστάσεις και προσδιορίζονται από τις σχέσεις των συνομιλητών/τριών, δηλαδή τις διαφορές-αντιθέσεις μεταξύ τους ή τις κοινές τους στάσεις, πιστεύουμε ότι οι ερωτήσεις, οι οποίες στοχεύουν στη συσχέτιση του λόγου ενός προσώπου με τον λόγο των άλλων, μπορούν να αναδείξουν στοιχεία ταυτότητας των χαρακτήρων.

Για τον προσδιορισμό της λειτουργίας των ερωτήσεων θεωρούμε ότι ιδιαίτερα σημαντικοί παράγοντες είναι: α) το περιβάλλον (de Beaugrande and Dressler 1981:136, Brown and Yule 1983: 59-60, 64-65, Halliday and Hasan 1985: 38, Lyons 1981: 217) και β) η πιθανή ή αναγκαία σύνδεση ερώτησης-απάντησης. Το περικείμενο είναι σημαντικό για τον καθορισμό της προσλεκτικής δύναμης ενός εκφωνήματος (λ.χ. αν είναι δήλωση ή αίτημα) αλλά και για την απόδοση μιας μεταφορικής ερμηνείας σε αυτό, λειτουργίες που γίνονται εφικτές στη βάση της περικειμενικής πληροφορίας που μοιράζονται οι συνομιλητές/τριες. Εμείς, ακολουθώντας τον Levinson (1983), θεωρούμε ότι η γνώση του πλαισίου μάς δίνει τη δυνατότητα να καταλάβουμε τις ακολουθίες των εκφωνημάτων και γι' αυτό εντάσσουμε στον όρο περικείμενο όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που είναι πολιτιστικά και γλωσσικά συναφή με την παραγωγή και την ερμηνεία του εκφωνήματος (ό.π.: 22-23). Ιδιαίτερα μάλιστα μας ενδιαφέρει το περικείμενο με τη στενότερη έννοια του συγκεκριμένου (co-text), δηλαδή των συμφραζομένων που προηγούνται ή έπονται, καθώς το άμεσο αυτό κειμενικό περιβάλλον συμβάλλει στην αναγνώριση της λειτουργίας των ερωτήσεων.

Το δεύτερο κριτήριο που αφορά στη διάσταση του προσδιορισμού της λειτουργίας των ερωτήσεων είναι η πιθανή σύνδεση μεταξύ ερώτησης και απάντησης. Όπως έχει υποστηριχθεί (Kiefer 1981, Lyons 1977, Freed 1994), η ένδειξη ότι μια ερώτηση εκφράζει την προσδοκία μιας απάντησης από τον/την ακροατή/τρια είναι ανεξάρτητη από την προσλεκτική δύναμη της ερώτησης και ερμηνεύεται με βάση τις γενικές συμβάσεις που διέπουν μια συνομιλία. Σύμφωνα με τον Levinson (1983: 293), μπορούμε να μιλάμε μόνο για απαντήσεις που είναι σχετικές αλλά όχι απαραίτητες μετά από ερωτήσεις.

Λαμβάνοντας ως βάση το χαρακτηριστικό της προσδοκίας ή της απαίτησης μιας απάντησης, χωρίσαμε τις ερωτήσεις του υλικού μας σε δύο μεγάλες κατηγορίες: i) ερωτήσεις που δεν εκφράζουν προσδοκία απάντησης και ii) ερωτήσεις που εκφράζουν προσδοκία απάντησης. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι ερωτήσεις που αντιστοιχούν σε ισχυρές αποφάνσεις, δηλαδή οι ρητορικές ερωτήσεις, ενώ στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι ερωτήσεις για πληροφορία.

Από την άλλη πλευρά, η κατασκευή των ταυτοτήτων δεν στηρίζεται μόνο στις γλωσσικές επιλογές ή παρεμβολές των ατόμων μέσα από τον λόγο· αντίθετα, τα άτομα λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά φαίνεται να καθοδηγούνται από τους κυρίαρχους ιδεολογικούς λόγους, πρότυπα δηλαδή κατασκευασμένα από τους θεσμούς εξουσίας (De Fina, A. Schiffrin D. and M. Bamberg 2006, Benwell and Stokoe 2006: 30). Για τον λόγο αυτόν, η ανάλυση ταυτοτήτων που προτείνουμε συνδυάζει τις γλωσσικές επιλογές των χαρακτήρων με ευρύτερες μακροδομές και ιστορικο-πολιτισμικά πλαίσια, τα οποία επηρεάζουν τους/τις συνομιλητές/τριες, οι οποίοι/ες τοποθετούνται σε σχέση με αυτά.

Το γεγονός ότι οι χαρακτήρες τοποθετούνται σε σχέση με αξίες και ιδεολογικές πεποιθήσεις που βρίσκονται σε κοινωνική κυκλοφορία προϋποθέτει ότι έχουν πρόσβαση σε μια ποικιλία λόγων, οι οποίοι τους βοηθούν να επιτελέσουν διαφορετικούς «εαυτούς» και να κατασκευάσουν τις ταυτότητές τους (Coates 1996: 240). Για παράδειγμα, στο έργο που μελετάμε, υπάρχουν λόγοι συντηρητικοί που δίνουν έμφαση σε παραδοσιακές αξίες που υποστηρίζουν την προτεραιότητα του ατόμου και την ενότητα της οικογενειακής ομάδας, καθώς και λόγοι προοδευτικοί, οι οποίοι αμφισβητούν τις παραδοσιακές απόψεις και δίνουν έμφαση στη νέα ιδεολογία της πόλεως-κράτους, αναπόσπαστο στοιχείο της οποίας αποτελεί η πειθαρχία στους νόμους και η εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος. Σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία, η πατρίδα ως συλλογική παρουσία είναι πάνω από όλα, ενώ το άτομο περνάει σε δεύτερη μοίρα και αντιμετωπίζεται ως προδότης, όταν ενεργεί εναντίον του συνόλου. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, η κεντρική ηρωίδα του έργου επιδεικνύει τάσεις συμμόρφωσης με τις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες και σταθερές προσδοκίες της κοινωνίας, οι οποίες ορίζουν ότι οι δεσμοί του αίματος είναι πιο σημαντικοί από την υπακοή σε οποιονδήποτε γραπτό νόμο, ενώ ο Κρέων ως βασιλιάς της Θήβας και υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης φαίνεται να αποδεσμεύεται από αυτές τις παραδοσιακές θρησκευτικές παραδοχές, θεωρώντας αποκλίνουσες και μη επιθυμητές συμπεριφορές αυτές της Αντιγόνης, η οποία αρνείται να υπακούσει στις εντολές του και του Αίμονα, ο οποίος υπερασπίζεται την επιλογή της τελευταίας.

Τελειώνοντας, θεωρούμε απαραίτητο να επισημάνουμε ότι η ανάλυσή μας κινείται στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικού οικοδομισμού, ο οποίος διερευνά πώς οι άνθρωποι χρησιμοποιούν γλωσσικούς μηχανισμούς που συμβολίζουν ιδιαίτερες κοινωνικές διαστάσεις ή στερεότυπα, για να οικοδομήσουν συγκεκριμένες κοινωνικές ταυτότητες. Με βάση την προσέγγιση αυτή, οι ταυτότητες που προβάλλουν οι ομιλητές/χαρακτήρες στον λόγο σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο μιλούν, ο οποίος με την σειρά του καθορίζεται από τον συνομιλιακό τους στόχο. Στην

περίπτωση αυτή, ο λόγος μπορεί να αποτελέσει τόσο έναν μηχανισμό προώθησης ή και επιβολής αξιών και ιδεολογιών, όσο και μια πρακτική μεταβολής των δομών αυτών, μέσω των δράσεων και παρεμβολών του ατόμου, συμβάλλοντας έτσι στην διαμόρφωση της εικόνας την οποία προβάλλει το άτομο (Αρχάκης και Τσάκωνα 2011: 50–51).

2 Θεατρικός λόγος και ταυτότητες

Ο θεατρικός λόγος δεν αποτελεί έναν ιδιαίτερο γλωσσικό κώδικα, ο οποίος διαφέρει από τον κοινό κώδικα γλωσσικής επικοινωνίας. Αντιθέτως, αν συγκρίνουμε τον θεατρικό λόγο με άλλα λογοτεχνικά είδη, όπως λ.χ. η ποίηση, το δοκίμιο ή το πεζογράφημα, παρατηρούμε ότι η γλώσσα του θεάτρου παρουσιάζει τις περισσότερες ομοιότητες με τον φυσικό διάλογο, καθώς περιέχει στοιχεία της γλώσσας και γραμματικοσυντακτικές δομές που χρησιμοποιούμε όλοι μας. Με άλλα λόγια, το θεατρικό κείμενο είναι κατά βάση ένα γραπτό κείμενο που πραγματώνεται προφορικά (Short 1996: 174, 1998: 6), μια αναπαράσταση του καθημερινού λόγου και όχι κατοπτρική εικόνα του (Herman 1998: 24). Εξάλλου, όπως υποστηρίζει η Herman (1995: 6), οι θεατρικοί συγγραφείς χρησιμοποιούν αρχές, νόρμες και συμβάσεις που διέπουν τη χρήση της γλώσσας στην προφορική συνομιλία σε συγκεκριμένες επικοινωνιακές περιστάσεις, ώστε να κατασκευάσουν φόρμες ομιλίας στα έργα τους.

Αν και ορισμένοι ερευνητές αμφισβητούν την καταλληλότητα του θεατρικού κειμένου να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης της ανάλυσης της ομιλίας, η Burton (1980: 111,114) υποστηρίζει ότι το θεατρικό κείμενο είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για τον αναλυτή της συνομιλίας, εφόσον σχετίζεται με την ανθρώπινη διεπίδραση και πραγματώνεται με τον διάλογο. Κυρίως όμως η σημασία του θεατρικού κειμένου έγκειται στο ότι παρουσιάζει ποικίλες και ενδιαφέρουσες αλληλεπιδράσεις, με κυριότερη τη σύγκρουση, και επιδεικνύει όλα τα είδη συνομιλιακής συμπεριφοράς με αποτέλεσμα να προσφέρει μια ενδιαφέρουσα εικόνα για τις καθημερινές συνομιλιακές δομές (Burton 1980: 116). Παρόμοια άποψη διατυπώνουν η Piazza (1999: 1002) και ο Toolan (1985:193) οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι βασικές δομικές αρχές και τα λειτουργικά μοτίβα που ισχύουν στην φυσική συνομιλία ισχύουν και στον λογοτεχνικό διάλογο.

Σχετικά με την απόδοση ευρύτερων κοινωνικών ταυτοτήτων στους ήρωες του θεατρικού έργου «Αντιγόνη», υπάρχουν δύο παράγοντες στους οποίους θα πρέπει να αναφερθούμε. Ο πρώτος είναι η προηγούμενη γνώση που έχουμε από τις εμπειρίες και ό, τι έχουμε ακούσει ή διαβάσει. Βασίζεται δηλαδή αφενός στα κοινωνικά σχήματα, όπως είναι τα στερεότυπα και οι γενικές αντιλήψεις και αφετέρου στα κοινωνικά επεισόδια, όπως είναι οι προσωπικές εμπειρίες (Culpeper 2001: 66,86-87).

Ο δεύτερος παράγοντας που συντελεί στην απόδοση ευρύτερων κοινωνικών ταυτοτήτων είναι η εξαγωγή χαρακτηρισμών που προκύπτουν από το ίδιο το κείμενο, από τις γλωσσικές δηλαδή επιλογές των χαρακτήρων. Με άλλα λόγια, τα κειμενικά στοιχεία, δηλαδή η δομή του λόγου, μας βοηθούν να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι χαρακτήρες οικοδομούν τις ταυτότητές τους, προσδιορίζουν δηλαδή τον εαυτό τους και τη συμπεριφορά τους σε σχέση με τα άτομα με τα οποία συναναστρέφονται.

Φυσικά στον θεατρικό λόγο, η οικοδόμηση των ταυτοτήτων δεν γίνεται από τα ίδια τα πρόσωπα ενός έργου, όπως θα συνέβαινε στον αυθόρμητο συνομιλιακό λόγο, αλλά από τον θεατρικό συγγραφέα. Η απεικόνιση των ρόλων και των ταυτοτήτων και ο συνδυασμός τους από τον συγγραφέα έχει ως στόχο να παρουσιάσει τον τρόπο με

τον οποίο διαμορφώνονται και εξελίσσονται οι χαρακτήρες μέσα από την υιοθέτηση διαφορετικών ρόλων και στάσης, επομένως ταυτοτήτων, ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση και τους αποδέκτες.

3 Το έργο «Αντιγόνη»

Η τραγωδία στην οποία ανήκουν οι χαρακτήρες τους οποίους θα μελετήσουμε, μέσω των ερωτήσεών τους, είναι ένα θεατρικό-μυθοπλαστικό έργο. Όπως υποστηρίζει ο Elam (2001: 124-135), τα θεατρικά κείμενα ενσωματώνουν με δημιουργικό τρόπο άτομα επιλεγμένα από τον πραγματικό κόσμο στις μυθοπλασιακές καταστάσεις που παρουσιάζουν, χωρίς να καταστρέφουν την υποτιθέμενη «δια – κοσμική ταυτότητα» των εκάστοτε προσώπων. Όλα τα δραματικά πρόσωπα του έργου, για τα οποία υπάρχουν μαρτυρίες ότι έζησαν λίγο πριν τον τρωικό πόλεμο (12^{ος} αι. π.Χ.), έχουν κάποιες πολιτισμικά καθορισμένες «βασικές ιδιότητες», οι οποίες διατηρούνται στον κόσμο του δράματος¹.

Ο μύθος των Λαβδακιδών που πραγματεύεται ο Σοφοκλής στη συγκεκριμένη τραγωδία, που «διδάχτηκε» στους δραματικούς αγώνες των Μεγάλων (ή εν άστει) Διονυσίων το 441 π. Χ., ήταν γνωστός στο αθηναϊκό κοινό. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Baldry (1956: 24 κ.εξ.), η εφευρετικότητα του Σοφοκλή επεκτείνεται στις ακόλουθες «σεναριακές» επινοήσεις: η απόδοση της απαγορευτικής διαταγής σχετικά με την ταφή του Πολυνείκη στον Κρέοντα, ο χαρακτήρας της κεντρικής ηρωίδας, ο έρωτάς της με τον Αίμονα, η τιμωρία της στον υπόγειο τάφο και η στάση και ψυχολογική συμπεριφορά της Ισμήνης και του Αίμονα μπορούν να αποδοθούν στη δραματική ευρηματικότητα του Σοφοκλή. Επίσης, όπως αναφέρει η Romilly (1988: 95), στο συγκεκριμένο έργο η Αντιγόνη δρα μόνη της, χωρίς τη βοήθεια της αδελφής της. Και αυτός που την διώκει είναι ο Κρέων, ο αδελφός της μητέρας της που αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της πόλης, και όχι ο γιος του Ετεοκλή, όπως ήθελε ο μύθος. Έχουμε, λοιπόν, από τη μία πλευρά μία μοναχική ενέργεια και από την άλλη μία πράξη καταστολής που θεμελιώνεται στην εξουσία. Από εδώ πηγάζει μια σειρά από αντιθέσεις που κυριαρχούν σε όλο το έργο: άρχοντας-εξουσία-νόμοι του κράτους-δημόσιο vs άτομο-δικαιώματα-άγραφοι νόμοι-ιδιωτικό.

4 Ανάλυση

Βασικός στόχος των ομιλητών όταν θέτουν ερωτήσεις είναι το αίτημα για απάντηση, που εξαρτάται από τη γνώση που έχουν οι ομιλητές/τριες μιας γλώσσας για το τι γνωρίζει ο καθένας τους. Ειδικότερα, όταν κάποιος/α κάνει μια ερώτηση στον συνομιλητή/τρια του, υποθέτει ότι ο/η συνομιλητής/τρια γνωρίζει ότι αυτός/ή που ρωτά στερείται από μια πληροφορία και επιθυμεί να την αποκτήσει. Όπως αναφέρει ο Levinson (1983: 105), όταν κάποιος ρωτά, θεωρείται ότι το κάνει με ειλικρίνεια και επομένως ότι πράγματι στερείται και χρειάζεται τη ζητούμενη πληροφορία. Οι ερωτήσεις, επομένως, εκφράζουν επιστημική ασυμμετρία ανάμεσα στον/στην ομιλητή/τρια και τον/τη συνομιλητή/τρια, καθώς ο/η ομιλητής/τρια συνήθως ζητάει πληροφορία που γνωρίζει ο/η συνομιλητής/τρια (Heritage and Raymond 2012). Η

---

¹ Για παράδειγμα, η Αντιγόνη ως ιστορικό πρόσωπο συγκεντρώνει τις ακόλουθες ιδιότητες στο πλαίσιο του ανθρώπινου πολιτισμού: είναι η κόρη του Οιδίποδα και της Ιοκάστης, βασιλέων της Θήβας, αδελφή της Ισμήνης, του Ετεοκλή και του Πολυνείκη, η οποία έζησε στην πόλη της Θήβας πριν το 12^ο αι. π.Χ.

εντολή μάλιστα που μεταφέρουν οι ερωτήσεις είναι σύμφωνα με την Coates (1993:124) ιδιαίτερα ισχυρή², εφόσον δίνουν στον/στην ομιλητή/τρια τη δύναμη να εκμαιεύσει μια απάντηση από τον/την ακροατή/τρια.

Εκτός όμως από τη θεωρία των γλωσσικών πράξεων, μέσω της οποίας καθορίζεται κατά κύριο λόγο η πράξη που πραγματοποιούν κατά τη διεπίδραση, ο ρόλος των ερωτήσεων φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντικός και κατά τη θεωρία της ανάλυσης συνομιλίας (De Ruiter 2012), η οποία εξετάζει αφενός τη μορφή των ερωτήσεων και αφετέρου αλληλουχίες ερωτήσεων και απαντήσεων με στόχο να φανεί πώς λειτουργούν οι ερωτήσεις στη διάρθρωση της συνομιλίας (Schegloff and Sacks (1973), Schegloff (1984, 2007:78) και στη διαπραγμάτευση των εναλλαγών των συνεισφορών στη συνομιλία (Sacks et al. 1974). Τα τελευταία χρόνια, η χρήση των ερωτήσεων στις συνομιλίες ανάμεσα σε γυναίκες ή σε συνομιλίες ανδρών-γυναικών αποτελεί μέρος της έρευνας πάνω στη γλώσσα και το φύλο (Holmes 1984, 1995, Coates 1993, 1996, Freed and Greenwood 1996).

Η δύναμη των ερωτήσεων να εκμαιεύσουν μια απάντηση από την πλευρά του/της ακροατή/τριας υποδηλώνει τη διαδραστική ισχύ των ερωτήσεων για την επίτευξη συγκεκριμένων κοινωνικών αποτελεσμάτων. Σε αυτή τη βάση, θεωρούμε ότι η εξέταση της ερώτησης ως κοινωνικής πρακτικής, που έχει πραγματικές και άμεσες συνέπειες για τη διεπίδραση, μπορεί να συνδεθεί με την οικοδόμηση ταυτοτήτων και να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους οι γλωσσικές επιλογές των χαρακτήρων συμβάλλουν στην τοποθέτησή τους τόσο απέναντι στους άλλους αναπαριστώμενους χαρακτήρες, όσο και απέναντι στις κυρίαρχες ιδεολογικοπολιτικές αξίες.

Οι ερωτήσεις που διατυπώνουν οι βασικοί χαρακτήρες του έργου διακρίνονται ως προς το είδος τους σε:

Ερωτήσεις	Αντιγόνη	Ισμήνη	Κρέων	Αίμων
Ρητορικές	10,6	4,9	6,9	9,4
Ερωτήσεις πληροφορίας	1,7	15,8	14,9	2,9
Ερωτήσεις προσταγής	0	0	1,0	0
Σύνολο ερωτήσεων	12,3	20,7	22,8	12,3

Πίνακας 1 | Ποσοστιαία κατανομή των ειδών των ερωτήσεων ανάλογα με το δραματικό πρόσωπο

Παρατηρώντας τα αριθμητικά δεδομένα του προηγούμενου πίνακα, βλέπουμε ότι η Αντιγόνη και ο Αίμων χρησιμοποιούν μεγαλύτερο αριθμό ρητορικών ερωτήσεων, σε σχέση με την Ισμήνη και τον Κρέοντα, για να δηλώσουν τις στάσεις τους ή να εκφράσουν τα συναισθήματά τους προς τον/την συνομιλητή/τρια τους, χωρίς όμως να περιμένουν κάποια απάντηση από αυτόν/ήν.

Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε ότι ο Κρέων και η Ισμήνη χρησιμοποιούν περισσότερο τις ερωτήσεις πληροφορίας. Η αυξημένη χρήση των ερωτήσεων αυτών μπορεί να αποδοθεί ως προς τον Κρέοντα στην ανάγκη του να μάθει πώς είναι δυνατόν να αμφισβητείται η εξουσία του άρχοντα της πόλης, ενώ, ως προς την Ισμήνη, στην ανάγκη της να μάθει πώς θα κινηθεί η αδελφή της, έτσι ώστε να την βοηθήσει ή να της συμπαρασταθεί δηλώνοντας τη συννεοχή της.

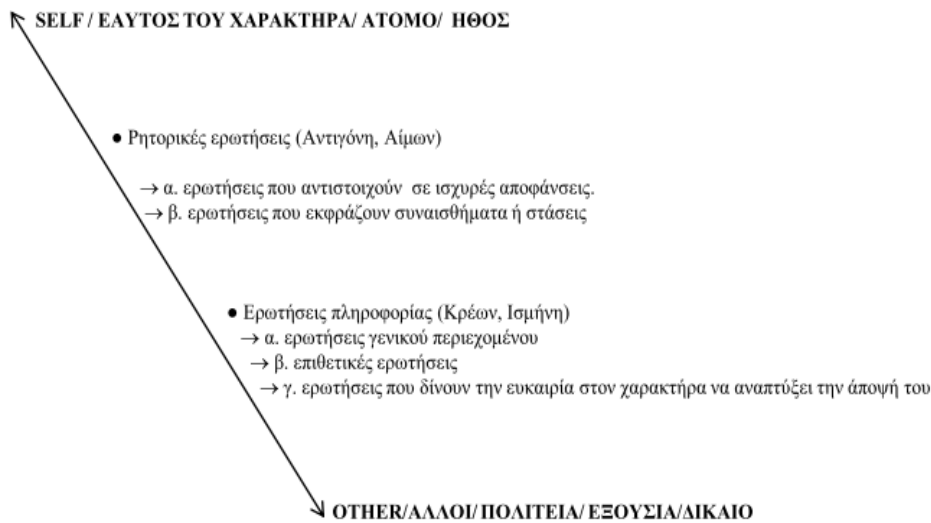
² Βλ. και Valioui (1997).

5 Η οικοδόμηση των ταυτοτήτων των χαρακτήρων

Ο τρόπος κατασκευής των ατομικών ταυτοτήτων των χαρακτήρων με βάση τις ερωτήσεις που επιτελούν συντελεί στη συνολικότερη τοποθέτησή τους απέναντι στις κυρίαρχες ιδεολογικοπολιτικές απόψεις και στην ανάδειξη της προσωπικής τους ταυτότητας που κινείται στα πλαίσια ενός συνεχούς με έμφαση από τον *εαυτό* του χαρακτήρα (self/άτομο) στο ένα άκρο, στη σχέση του χαρακτήρα με τους *άλλους* ή την *πολιτεία* (other) στο άλλο. Η σχηματοποίηση των λειτουργιών των ερωτήσεων μας δείχνει ότι οι χαρακτήρες του υπό μελέτη έργου κινούνται τόσο στον πόλο που εστιάζει στο *άτομο-χαρακτήρα* όσο και στον πόλο που έχει ως κέντρο αναφοράς την *πολιτεία*.

Αναλυτικότερα, κύρια συνιστώσα της ανάλυσής μας αποτελεί η διάκριση ανάμεσα στις ερωτήσεις που προσανατολίζονται στον *ομιλητή-άτομο* (speaker-oriented) και στις ερωτήσεις που προσανατολίζονται στους *άλλους*, έχουν, δηλαδή, στην περίπτωση του έργου που μελετάμε, ως κέντρο αναφοράς την *πόλη-κράτος* και τα θέματα που σχετίζονται με αυτήν (other-oriented) (Coates 1996: 201). Σύμφωνα με τη διάκριση αυτή, οι ερωτήσεις που προσανατολίζονται στον χαρακτήρα-άτομο συνδέονται με την προβολή του *ατόμου*, το οποίο επιδεικνύει έντονα το οικογενειακό συναίσθημα/καθήκον συνδυασμένο με πολλή θρησκευτική ευσέβεια και για τον λόγο αυτό υποδηλώνουν την οικογενειακή/συγγενική και τη θρησκευτική ταυτότητά του. Απεναντίας, οι ερωτήσεις που προσανατολίζονται στους *άλλους-πόλη* συνδέονται με θέματα όπως το κρατικό δίκαιο, ο ρόλος του άρχοντα και του πολίτη, ο σεβασμός των νόμων και οι συνέπειες της παράβασής τους, και γι' αυτό υποδηλώνουν την ανάδειξη της πολιτικής ταυτότητας.

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση των λειτουργιών των ερωτήσεων που έχει προηγηθεί, μπορούμε να κατατάξουμε τις ερωτήσεις κατά μήκος ενός συνεχούς, στο ένα άκρο του οποίου βρίσκονται οι ερωτήσεις χωρίς προσδοκία απάντησης, δηλαδή οι ερωτήσεις που προβάλλουν τους ισχυρισμούς του/της ομιλητή/τριας και αντιστοιχούν σε ισχυρές αποφάνσεις, ενώ στο άλλο άκρο βρίσκονται οι ερωτήσεις που ζητούν πληροφορίες. Σχηματικά, η διαβάθμιση των λειτουργιών των ερωτήσεων κατά μήκος του συνεχούς με βάση τον προσανατολισμό τους στον *ομιλητή/τρια* ή τους *άλλους* έχει ως εξής:

Γράφημα 1 | Τα είδη των ερωτήσεων που διατυπώνουν οι χαρακτήρες

Όπως προκύπτει από την ανάλυση του υλικού μας, ο μεγαλύτερος αριθμός ερωτήσεων που χρησιμοποιούν η Αντιγόνη και ο Αίμων είναι οι ρητορικές ερωτήσεις, ενώ, αντίθετα, ο Κρέων και η Ισμήνη χρησιμοποιούν κυρίως τις ερωτήσεις πληροφορίας. Η απεικόνιση των λειτουργιών των ερωτήσεων κατά μήκος του συνεχούς μας δείχνει ότι οι ρητορικές ερωτήσεις προσανατολίζονται στον χαρακτήρα-άτομο, ενώ οι ερωτήσεις πληροφορίας προσανατολίζονται στους άλλους που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η πόλη-κράτος, καθώς και η σχέση του πολίτη με αυτήν. Με βάση τη διαπίστωση αυτή, προκύπτει ότι η χρήση των ρητορικών ερωτήσεων συνδέεται με θέματα που έχουν ως κέντρο αναφοράς το άτομο και τα δικαιώματά του, ενώ η χρήση των ερωτήσεων πληροφορίας συνδέεται με την οικοδόμηση της πολιτικής ταυτότητας.

Ο λόγος της Αντιγόνης βρίσκεται στο άκρο του συνεχούς που είναι προσανατολισμένο στο άτομο και επομένως ταυτίζεται με «συντηρητικούς» λόγους, λόγους, δηλαδή, που δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο άτομο ως παράγοντα δράσης που έχει τη δική του ευθύνη.

Η εμφάνιση των ερωτήσεων που εστιάζουν στην πόλη-κράτος και τη σχέση του ατόμου με αυτήν υποδηλώνει μια ταύτιση του Κρέοντα με «προοδευτικούς» λόγους, λόγους, δηλαδή, που δίνουν έμφαση στην πόλη-κράτος και στη συμβολή της τελευταίας στη δημοκρατική διακυβέρνηση αλλά και στην προστασία των πολιτών. Η ίδρυση της πόλεως ως ενότητας ξεπερνά τις οικογενειακές ομάδες, ενώ οι γραπτοί νόμοι στους οποίους στηριζόταν, θεωρούνταν παράγοντας εύρυθμης λειτουργίας του πολιτεύματος.

Ένας λόγος μπορεί να γίνει κατανοητός ως ένα σύστημα δηλώσεων ή μια ομάδα αξιών, οι οποίες συνδέονται με κοινές σημασίες και παραδοχές (Coates 1996: 239). Καθένας από εμάς έχει πρόσβαση σε μια ποικιλία λόγων και αυτοί οι διαφορετικοί λόγοι μας βοηθούν να επιτελέσουμε διαφορετικούς «εαυτούς». Παρ' όλα αυτά, οι ομιλητές/τριες δεν είναι παθητικοί αναπαραγωγοί, που βρίσκονται στο έλεος διαφορετικών λόγων. Όταν μιλάμε κάνουμε επιλογές: μπορούμε να αντισταθούμε και να ανατρέψουμε έναν κυρίαρχο λόγο, καθώς ο λόγος ως φορέας αξιών μάς παρέχει αρκετές επιλογές για να διαμορφώσουμε οι ίδιοι την ταυτότητά μας. Υπό την έννοια αυτή, οι διαφορετικοί λόγοι ή συστήματα σημασιών που υιοθετούν οι χαρακτήρες τούς τοποθετούν με διαφορετικούς τρόπους σε σχέση με τον κόσμο.

Ειδικότερα, ως προς την οικοδόμηση των ταυτοτήτων των χαρακτήρων διαπιστώνουμε τα εξής:

Οι ρητορικές ερωτήσεις της Αντιγόνης φανερώουν την αγάπη που εκδηλώνει προς τους φίλους με την ταυτόχρονη ευσέβεια που επιδεικνύει προς τους θεούς. Στην περίπτωση αυτή, οι ρητορικές ερωτήσεις συνδέονται με την οικοδόμηση της συγγενικής και της θρησκευτικής ταυτότητας.

Οι ρητορικές ερωτήσεις του Αίμονα εκφράζουν κυρίως τις δημοκρατικές του αντιλήψεις και συνδέονται με την οικοδόμηση μιας ταυτότητας που έχει ως κεντρικά στοιχεία το ήθος του ανθρώπου και την οικογένεια.

Οι ερωτήσεις πληροφορίας που διατυπώνει ο Κρέων θέτουν στο επίκεντρο της συζήτησης τον άνθρωπο και την προσήλωσή του στους ανθρώπινους νόμους. Ο Κρέων χαρακτηρίζεται από πατριωτισμό, ισχυρογνωμοσύνη, λαχτάρα για εξουσία και καχυποψία. Στην περίπτωση αυτή, οι ερωτήσεις του συνδέονται με την οικοδόμηση της πολιτικής ταυτότητας.

Οι ερωτήσεις πληροφορίας που διατυπώνει η Ισμήνη αφορούν κυρίως στη διάθεσή της να προστατέψει την αδελφή της από τις συνέπειες της παράβασης του διατάγματος του Κρέοντα, και γι' αυτό συνδέονται περισσότερο με την οικοδόμηση μιας ταυτότητας που έχει ως σημείο αναφοράς την πολιτεία.

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρούμε ότι Αντιγόνη–Αίμων και Κρέων–Ισμήνη οικοδομούν τις αντίστοιχες ταυτότητες στις οποίες προσανατολίζονται οι ερωτήσεις τους στα δύο άκρα του συνεχούς. Συγκεκριμένα, οι ρητορικές ερωτήσεις της Αντιγόνης και του Αίμονα προσανατολίζονται προς τον *εαυτό του χαρακτήρα ή το άτομο*. Από την άλλη πλευρά, οι ερωτήσεις πληροφορίας που χρησιμοποιούν ο Κρέων και η Ισμήνη προσανατολίζονται προς τους *άλλους ή την πολιτεία*, δηλαδή, στην άλλη άκρη του συνεχούς.

6 Συμπεράσματα

Στην εργασία αυτή μελετήσαμε τον τρόπο με τον οποίο οικοδομούνται οι ταυτότητες των χαρακτήρων στο θεατρικό έργο «Αντιγόνη», με βάση τις ερωτήσεις που απευθύνουν στους συνομιλητές/τριές τους. Ειδικότερα, η σύνδεση ανάμεσα στις λειτουργίες των ερωτήσεων και στην ανάδειξη των ταυτοτήτων των χαρακτήρων στον θεατρικό λόγο, έδειξε ότι οι ερωτήσεις δεν είναι μόνο ένα μέσο αναζήτησης πληροφοριών, αλλά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να ενεργοποιήσουν διάφορα είδη κοινωνικών δραστηριοτήτων και μέσω αυτών να συμβάλουν στην οικοδόμηση ταυτοτήτων.

Με άλλα λόγια, όπως δείξαμε, η σημασία των ερωτήσεων στην οργάνωση της κοινωνικής διεπίδρασης και στη διαμόρφωση ατομικών ταυτοτήτων αντανακλάται στην ποικιλία των δράσεων που πραγματώνουν. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την επιλογή των ερωτήσεων ως μέσου οικοδόμησης ταυτοτήτων και μας οδηγεί να συμφωνήσουμε πλήρως με την άποψη του Raymond (2003), ο οποίος επισημαίνει ότι η σημασία της ερώτησης έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί ένα από τα ελάχιστα γραμματικά σχήματα που εξυπηρετούν μια τόσο μεγάλη κλίμακα περιστάσεων και δραστηριοτήτων.

Στη συνέχεια, η έρευνα των ταυτοτήτων, όπως αυτές προβάλλονται μέσα από το συγκεκριμένο έργο, επιβεβαίωσε ότι η κατασκευή της ταυτότητας των χαρακτήρων δεν είναι αποτέλεσμα αυθόρμητης πράξης, αλλά συνειδητής επιλογής που οφείλεται στην προσπάθεια νομιμοποίησης και διαφοροποίησης έναντι των «άλλων». Για τον λόγο αυτό, οι ταυτότητες των χαρακτήρων σχηματίζονται και μετασχηματίζονται

διαρκώς μέσα από τις διαρκείς μεταβολές που πραγματοποιούνται τόσο στο συγκεκριμένο πλαίσιο της επικοινωνίας, όσο και στους στόχους που οι ίδιοι επιδιώκουν κάθε φορά.

Στο σύνολο των ερωτήσεων που αποδελτιώθηκαν και αφορούν το έργο «Αντιγόνη», η ομώνυμη ηρωίδα και ο Αίμων παρουσιάζονται να έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό ρητορικών ερωτήσεων, ερωτήσεων δηλαδή που προσανατολίζονται στον ίδιο τον χαρακτήρα (*self*). Τέτοιου είδους ερωτήσεις δεν έχουν προσδοκία απάντησης και προκύπτουν από έμμεση χρήση της γλώσσας, σε αντίθεση με τις ερωτήσεις που διατυπώνονται από τον Κρέοντα και την Ισμήνη, ερωτήσεις, δηλαδή, που ζητούν πληροφορία και έχουν ως κέντρο αναφοράς τον συνομιλητή/άλλο (*other*), που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η πολιτεία.

Οι επικοινωνιακές επιλογές των χαρακτήρων που σχετίζονται με αυτού του τύπου τις ερωτήσεις καταδεικνύουν την ταυτότητα που οικοδομούν. Η ομώνυμη ηρωίδα είναι ο κύριος μοχλός της εξέλιξης του δράματος, και γι' αυτό η πλειονότητα των ερωτημάτων που θέτει έχουν ως αφορμή και κατάληξη την ίδια. Μέσω των ερωτημάτων που περιστρέφονται γύρω από τον εαυτό της, θέλει να τονίσει τη σημασία που έχουν γι' αυτήν οι άγραφοι νόμοι και το πόσο καθοριστικοί είναι για την ύπαρξή της. Ειδικότερα, τόσο για την Αντιγόνη, όσο και για τον Αίμονα, η επιθυμία ισχυροποίησης των επιχειρημάτων τους, η οποία πραγματώνεται μέσω των ρητορικών ερωτήσεων, υποδηλώνει μια άρνηση συμβιβασμού με τις κυρίαρχες κοινωνικο-ιδεολογικές αξίες που υποστηρίζουν την προτεραιότητα της πολιτείας έναντι του ατόμου.

Από την άλλη πλευρά, οι ερωτήσεις πληροφορίας που θέτει ο Κρέων είναι προσανατολισμένες στο άκρο του συνεχούς που αφορά στην *πολιτεία*, γεγονός που δείχνει ότι η οικοδόμηση της ταυτότητάς του περιλαμβάνει μια διαπραγμάτευση για εξουσία ή έλεγχο. Οι επιλογές του καθορίζονται από προοδευτικούς *λόγους*, δηλαδή από αξίες και θεσμούς τους οποίους επέβαλαν οι νεότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Τόσο για τον Κρέοντα όσο και για την Ισμήνη, η οικοδόμηση των ταυτοτήτων τους έχει ως βασικό άξονα αναφοράς την υπακοή στους νόμους του κράτους.

Ολοκληρώνοντας, υπογραμμίζουμε ότι η μελέτη των ερωτήσεων μας επιτρέπει να κάνουμε ορισμένες επισημάνσεις, οι οποίες συμπλέουν με την φιλολογική ανάλυση και σε αρκετές περιπτώσεις επαληθεύουν στοιχεία σχετικά με τις ταυτότητες των χαρακτήρων τα οποία γνωρίζουμε διαισθητικά. Με άλλα λόγια, θεωρούμε ότι η ανάλυση των ερωτήσεων των χαρακτήρων μπορεί να βοηθήσει στην απεικόνιση των ταυτοτήτων τους και κατ' επέκταση να βοηθήσει όσους μελετούν το έργο να κατανοήσουν καλύτερα τους χαρακτήρες, έτσι όπως διαγράφονται σε αυτό.

Βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ Τσάκωνα 2011. *Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Baldry, H.C. 1956. The Dramatization of the Theban Legend. *GandR* 3:24-37.
- Benwell, Bethan, and Elisabeth Stokoe 2006. *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brown, Gillian, and George Yule 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Burton, Deirdre. 1980. *Dialogue and Discourse: A Sociolinguistic Approach to Modern Drama Dialogue and Naturally Occuring Conversation*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Coates, Jennifer. 1996. *Women talk: conversation between women friends*. Oxford: Blackwell.
- Coates Jennifer. 1993. *Women, men and language*. Second edition. London and New York: Longman.
- Culpeper, Jonathan. 2001. *Language and Characterization: People in Plays and Other Texts*. London: Pearson.
- de Beaugrande, Robert, and Wolfgang Dressler. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London and New York: Longman.
- De Fina, Anna, Deborah Schiffrin, and Michael Bamberg (eds.), 2006. *Discourse and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–23.
- de Romilly, Jacqueline, 1988. *Αρχαία ελληνική γραμματολογία*. Μετάφραση Θ. Χριστοπούλου- Μικρογιαννάκη. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Elam, Keir. 2001. *Η σημειωτική θεάτρου και δράματος*, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Freed, Alic, F. 1994. The form and function of questions in informal dyadic conversation. *Journal of Pragmatics* 21, 621 – 644.
- Freed, Alice, F., and Alice Greenwood 1996. Women, men and type of talk: What makes the difference? *Language in Society* 25: 1 – 26.
- Halliday, Michael, A. K., and Hasan Ruqaiya. 1989. *Language, Context and text: aspects of language in a social-semiotic perspective (second edition)*. Oxford University Press.
- Heritage, John, and Geoffrey Raymond 2012. Navigating epistemic landscapes: acquiescence, agency and resistance in responses to polar questions. In J. P. de Ruiter (ed.) *Questions: Formal, Functional and Interactional Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 179–192.
- Herman, Vimala. 1998. Turn management in drama. In J. Culpeper, M. Short and P. Verdonk (eds.) *Exploring the Language of Drama*. From Text to Context. London: Routledge, 19 –33.
- Holmes, Janet. 1984. Modifying illocutionary force. *Journal of Pragmatics* 8: 345 - 365.
- Holmes, Janet. 1995. *Women, Men and Politeness*. London and New York: Longman.
- Kiefer, Ferenc. 1981. Questions and attitudes. In W. Klein and W. J. M. Leveet (eds.), *Crossing the boundaries in Linguistics*. Dordrecht: Reidel, 159-176.
- Labov, William. 1972b. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Levinson, Stephen. 1983. *Pragmatics*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge. Cambridge University Press.
- Lyons, John. 1981. *Language, Meaning and Context*. London: Fontana.
- Piazza, Roberta. 1999. Dramatic discourse approached from a conversational analysis perspective: Catherine Hayes's Skirmishes and other contemporary plays. *Journal of Pragmatics* 31: 1001 - 1023.
- Raymond Geoffrey. 2003: "Grammar and Social Organization: Yes / No Interrogatives and the Structure of Responding". *American Sociological Review* 68 (6): 939 - 967.
- Sacks, Harvey, Emanuel Schegloff, and Gail Jefferson 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn - Taking for Conversation. *Language* 50: 696 - 735.

- Schegloff, Emanuel. A. 2007. *Sequence Organization in Interaction. A primer in Conversation Analysis*. Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel. A. 1984. On some questions and ambiguities in conversation. In J. M. Atkinson and S. Heritage (eds.), *Structures of social action*. Cambridge: Cambridge University Press, 28-52.
- Schegloff, Emanuel. A., and Harvey Sacks 1973. Opening up closings. *Semiotica* 7 (4): 289 - 327.
- Short, Mick. H. 1998. From dramatic text to dramatic performance. In J. Culpeper, M. Short and P. Verdonk (eds.), *Exploring the language of drama*. Routledge: London and New York, 6- 18.
- Short, Mick. H. 1996. *Exploring the language of Poems, Plays, and Prose*. London: Longman.
- Toolan, Michael. 1985. Analysing Fictional Dialogue: *Language and Communication* 5 (3): 194 - 206.
- Valioli, Maria. 1997. Yes - No Questions, Ideology, Greek TV Viewers' Interaction and Reality. *Journal of Applied Linguistics*, Thessaloniki 13: 109 - 118.